

Poimanje žrtve u suvremenoj psihologiji

Goran Kardum, Split

UDK: 177.75:159.923.32/.35
Pregledni znanstveni rad

Sažetak

U ovom radu nastojat ćemo razmotriti proces žrtvovanja s gledišta empirijskih istraživanja i teorijskih pristupa koji se ne mogu jednostavno smjestiti u opću psihologiju, već je potrebno povući spoznaje iz biološke, razvojne i socijalne psihologije. S psihologijskog motrišta ističe se važnost razlikovanja aktivne i pasivne žrtve te razlučivanja od sličnih, ali ipak drukčijih ponašanja – empatije, altruističnog ponašanja, pomoći i njege ili skrbi. Spremnost na žrtvu i žrtveno ponašanje povezano je s područjem motivacije, gdje se ističe važnost razlikovanja motiva pristupanja i izbjegavanja unutar socijalnih odnosa. Oni koji su spremni na žrtvu i upravljani su motivom pristupanja, dugoročno su sretniji i imaju stabilnije odnose, kako za onoga koji se žrtvuje tako i za onoga za koga se žrtvuje, za razliku od pojedinaca koji se žrtvuju kako bi izbjegli loše posljedice ako tako ne postupaju. Brojni empirijski nalazi ističu tri važna psihologijska procesa: privrženost (attachment), posvećenost (commitment) i suosjećajnost (compassion) koji utječu i moderiraju spremnost na žrtvu. No, iz vida svakako ne treba izostaviti ni neurobiheviornalne razlike u čijoj pozadini je veća ili manja zastupljenost ili dominacija inhibirajućeg ili aktivirajućeg elektroencefalografskog obrasca ponašanja. Ipak, gotovo sva dostupna istraživanja ponajprije su usmjerena na odnose s bliskim osobama (horizontalna dimenzija) u kojima se žrtva uglavnom sagledava prema modelu dobiti i/ili dobrobiti te ispitivanje utjecaja navedenih procesa na žrtveno ponašanje. Pritom se zanemaruje, ili je nedovoljno istražena, religioznost i duhovnost (vertikalna dimenzija) spremnosti za žrtvu i žrtvenog ponašanja.

Ključne riječi: aktivna žrtva, pasivna žrtva, motivi pristupanja, motivi izbjegavanja, suosjećanje, posvećenost, privrženost, neurobiheviornalni aktivacijski sustavi.

Uvod

U ovom radu nastojat ćemo rasvijetliti spremnost na žrtvu (*sacrifice, self-sacrifice*) i žrtveno ponašanje unutar bliskih i emocionalnih međuljudskih odnosa s gledišta empirijskih i teorijskih istraživanja u psihologiji. Nije slučajno istaknuta razlika između, uvjetno rečeno, unutarnjeg dijela, tj. spremnosti na žrtvu (*willingness to sacrifice*) i vanjskog dijela žrtvenog ponašanja, koje je izvanjski izražajno i vidljivo. Tako u socijalnim odnosima razlikujemo nečiju spremnost na žrtvu i javni vanjski oblik žrtvenog ponašanja. Spremnost na žrtvu psihološki je proces koji prethodi žrtvi, naslućuje se i razlikuje od vanjskog oblika, vidljivog žrtvenog ponašanja te ćemo ga kao takvog razlikovati u ovom izlaganju.

Uvidom u literaturu iz recentnih baza podataka, mrežnih metaservisa i informacijskih sustava (*PsychInfo, EBSCO, PubMed, Web of Science*), i to uglavnom s engleskoga govornog područja, na temu istraživanja žrtve susrećemo se s pojmovima sličnima pojmu žrtve, ali kad ih ipak s psihologijskog stajališta bolje razmotrimo i istražimo, u bitnim se odrednicama prilično razlikuju od spremnosti na žrtvu i žrtvenog ponašanja. Tu se ponajprije misli na pojmove i psihološke procese koji se očituju u vanjskoj formi ponašanja, i to: altruizam ili altruistično ponašanje, pomoć i njega ili njegovanje (*care-giving*). U situacijama ili odsječcima svakodnevnog života svjedoci smo kako nas nečije altruistično ponašanje zbuni ili nečiju pomoć i njegu ne doživljavamo kao autentičnu i istinsku. No, jednako tako, i nečije žrtveno ponašanje doživljavamo ne autentično, kao ono što bi trebalo biti, kao žrtvu s ljubavlju za drugoga. Ipak, vrijedi izložiti razlike među takvim ponašanjima koja nose zajednički nazivnik – prosocijalna ponašanja.

E. A. Impett i A. M. Gordon¹ jasno razlučuju poimanje žrtve od drugih oblika ponašanja, kao što su pomoć ili nekakav oblik altruističnog ponašanja. Pomoć je ponašanje koje ima pozitivne učinke na drugoga, ne uzimajući u obzir vlastite osobne ciljeve

¹ Usp. E. A. Impett – A. M. Gordon, *For the Good of Others: Toward a Positive Psychology of Sacrifice*, u: S. J. Lopez (ur.), *Positive Psychology: Exploring the Best in People*, Westport: Greenwood Publishing, 2008., 79–100.

ili odustajanje od vlastitih ciljeva. Žrtva, za razliku od pomoći i altruističnog ponašanja, također uključuje pozitivne učinke na drugoga, ali uz istodobnu subordinaciju vlastitih ciljeva i mogućeg osobnog gubitka u tom procesu.² Altruistično ponašanje podrazumijeva želju za vanjskim promjenama koje su popraćene specifičnim ciljevima i očekivanjima. Altruistično ponašanje takvo je ponašanje u kojem radimo nešto izvanjski dobro za drugoga, ali bez izravne nagrade za takvo ponašanje. Altruizam kao takav jest oblik ponašanja koji može imati diskriminirajuće učinke unatoč svim pozitivnim ishodima, zbog toga što uvodi ili potiče podjelu među ljudima, tj. na one koji jesu i one koji nisu spremni pomagati drugima. Na taj način kod promatrača može biti izazvana i socijalna zavist.

P. A. M. Van Lange,³ osim razlikovanja navedenih socijalnih ponašanja, naglašava važnost razlikovanja psihologijskih obilježja žrtve i gubitka. Žrtva je, nesvjesno ili svjesno, usmjerena nadilaženju osobnih interesa u korist ili za drugoga, dok je gubitak iskustvo negativnoga i neželjenog događaja. Žrtveno ponašanje može biti potaknuto različitim ciljevima (dugoročna dobrobit u nekom odnosu, reciprocitet) i to je voljni čin, dok gubitak voljno ne biramo, nego se on jednostavno dogodi. Žrtveno ponašanje ima vlastiti voljni čin odluke k ponašanju koje je prospektivno, a prethodi mu tijekom spremnosti na žrtvu. Osjećaj gubitka ujedno je i među ostalim psihološko iskustvo ili emocionalno stanje vezano uz nešto što je kao takvo prisutno ili se dogodilo. Žrtveno ponašanje pretpostavlja potiskivanje ili stavljanje u drugi plan osobnih želja, motiva ili sklonosti, dok se gubitak prihvaća ili ne prihvaća kao takav i tu je prisutan psihološki proces suočavanja ili "nošenja" s negativnim posljedicama ili osjećajima koje donosi gubitak. Osjećaj gubitka povezan je s negativnim emocijama dok je žrtveno ponašanje usmjereno na buduću dobrobit i uključuje složeni proces transformacije motiva.

² Usp. M. Killen – E. Turiel, *Adolescents' and Young Adults' Evaluations of Helping and Sacrificing for Others*, u: *Journal of Research on Adolescence*, 8 (1998.), 355–375.

³ Usp. P. A. M. Van Lange i dr., *Willingness to Sacrifice in Close Relationships*, u: *Journal of Personality and Social Psychology*, 72 (1997.), 1373–1395.

Osim na motivacijske čimbenike, u ovom ćemo se radu usmjeriti na pojmove *compassion* i *commitment*, tj. psihološke procese koji utječu, usmjeravaju ili moderiraju spremnost na žrtvu i žrtveno ponašanje. U prijevodu *compassion* znači suosjećanje, samilost, sažaljenje, dok *commitment* znači posvećenost, temeljnu opredijeljenost. Posvećenost (*commitment*) središnji je psihologijski proces, koji dugoročno utječe na spremnost na žrtvu i stabilnost u međusobnim odnosima.⁴ Za razliku od altruizma, suosjećanje (*compassion*) polazi od pretpostavke prihvaćanja i pristupanja ljudima i stvarima onakvima kakve one jesu. To je u naravi znatno obuhvatnija perspektiva, koja se u ponašanju očituje kao sabranost, staloznost i prepoznatljiva životna filozofija. Ne čudi, što će kasnije biti istaknuto, kako je upravo suosjećanje značajno povezano sa spremnošću na žrtvu i žrtvenim ponašanjem.

Zašto se netko žrtveno ponaša? Zašto je netko pristao biti žrtva za drugog? To su pitanja koja nam ukazuju kako je razmatranje žrtve s psihologijskog stajališta nesumnjivo usmjereno na područje psihologije motivacije.

1. VRSTA ŽRTVE I MOTIVI ZA ŽRTVU

Istraživači iz područja socijalne psihologije⁵ razlikuju dvije vrste žrtve i žrtvenog ponašanja, a to su:

- 1) Aktivna (*doing something unwanted*) i
- 2) Pasivna (*giving up something wanted*) žrtva.

⁴ Usp. E. A. Impett, S. L. Gable i L. A. Peplau, *Giving Up and Giving In: the Costs and Benefits of Daily Sacrifice in Intimate Relationships*, u: *Journal of Personality and Social Psychology*, 89 (2005.), 327–344; P. A. M. Van Lange i dr., *Willingness to Sacrifice in Close Relationships*, na nav. mj.; P. A. M. Van Lange i dr., *From Game Theory to Real Life: How Social Value Orientation Affects Willingness to Sacrifice in Ongoing Close Relationships*, u: *Journal of Personality and Social Psychology*, 73 (1997.), 1330–1344.

⁵ Usp. E. A. Impett – A. M. Gordon, *For the Good of Others: Toward a Positive Psychology of Sacrifice*, na nav. mj.; P. A. M. Van Lange i dr., *Willingness to Sacrifice in Close Relationships*, na nav. mj.

Aktivna žrtva podrazumijeva svjesno ili nesvjesno pristajanje na neželjene aktivnosti ili ponašanje.⁶ To znači raditi nešto za drugoga ili raditi nešto s nekim za drugoga što ne želimo i što inače ne bismo radili, npr. radim ili sudjelujem u nekoj neželjenoj aktivnosti zbog toga što volim svoju suprugu. Takvo se ponašanje od druge strane tumači kao pokazatelj jačine odnosa i povezanosti. Pasivna žrtva podrazumijeva odustajanje od željene aktivnosti, npr. zbog toga što moja supruga to ne voli, odustajem od toga i to ne želim raditi. Za razliku od aktivne žrtve, takvo ponašanje pasivnog žrtvovanja tumači se kao ljutnja i ozlojeđenost.

Spremnost na žrtvu povezana je s motivima u pozadini žrtvenog ponašanja. U svakodnevnoj komunikaciji procjenjujemo socijalno ponašanje smještajući ga na ljestvicu motiva žrtvovanja, od prosocijalnog altruističnog do egoistične prosocijalne motivacije. Prema tome, iako su brojne žrtve naizgled nesebične i prosocijalne, one, upravo suprotno, mogu biti snažno usmjerena na sebe u smislu izbjegavanje konflikta ili razočarenja od drugoga (mladića, djevojke, supruga, supruge ili drugih bliskih osoba). Na jednak način se pitamo zašto je netko spreman na žrtvu i žrtveno ponašanje?

U socijalnim odnosima možemo biti usmjereni prema pozitivnim učincima i dobrobiti ili izbjegavanju negativnog, tj. nekog oblika kazne. U prvom slučaju riječ je o tzv. motivu pristupanja (*approach motive*), a u drugome je riječ o tzv. motivu izbjegavanja (*avoidance motive*).⁷ Pojedinci koji se žrtvuju zbog motiva pristupanja (*approach*) u vezu donose dobrobit, usrećuju drugu stranu i ojačavaju odnos. Naprotiv, osobe koje se žrtvuju čineći nešto zbog toga da ne izgube vezu ili naljute drugu stranu, žrtvuju se upravo motivom izbjegavanja (*avoidance*). Cilj motiva pristupanja jest smanjiti udaljenost u

⁶ Usp. B. A. Mattingly, *The Effects of Sacrifice Types and Motives on Romantic Relationship Quality*, u: *The New School Psychology Bulletin*, 5 (2007.), 27–30; B. A. Mattingly, E. M. Clark, i M. J. Cahill, *Approach and Avoidance Motivation as Predictors of Pro-relationship Behaviors*, u: *Personality and Individual Differences*, 52 (2012.), 21–25.

⁷ Usp. E. A. Impett, S. L. Gable, i L. A. Peplau, *Giving Up and Giving In: the Costs and Benefits of Daily Sacrifice in Intimate Relationships*, na nav. mj.

odnosu i povećati broj emocionalnih dobara, dok je cilj motiva izbjegavanja povećavanje udaljenosti i potenciranje razlika uz naglašavanje bolnih iskustava.

Primjer motiva pristupanja iz svakodnevnog života jest kada želimo nekoga u bliskoj vezi usrećiti ili potaknuti na prisnost, dok je primjer motiva izbjegavanja kada nešto radimo zbog izbjegavanja sukoba ili osjećaja krivnje. Kod žrtvovanja zbog motiva izbjegavanja, žrtvujemo se jer izbjegavamo borbu ili se ponašamo preventivski zbog straha od gubitka voljene osobe.⁸ No, zašto su određene osobe sklonije motivu pristupanja, a neke su više određene motivom izbjegavanja? Vjeruje se kako na to utječu čimbenici sklonosti i okolnosti. Postizanje socijalnih odnosa koje je praćeno osjećajem bliskosti s drugima ili osjećajem dobro provedenog vremena, prisutno je kod osoba koje imaju visoku razinu stanja tzv. nade za pripadnošću (*hope for affiliation*).⁹ Takva osoba koja se nada da će se dobro "uklopiti" u skupinu i odnos, sklonija je žrtvi motivima pristupanja. Osobe koje ulaze u socijalnu interakciju s namjerom izbjegavanja negativnih ishoda primjerice odbijanja ili konflikta, imaju visoku razinu tzv. straha od odbijanja (*fear of rejection*).¹⁰

S ciljem boljeg razumijevanja navedenih motivacijskih procesa K. D. Locke¹¹ predlaže bolju terminologiju, tj. uporabu pojma *cilja* umjesto motivacije. Motivacija je više usmjerena na manje svjesne i ujedno dugotrajne procese u međuljudskim odnosima, dok je cilj svjestan proces koji se u većoj mjeri odnosi na konkretnu životnu situaciju. Tako L. M. Horowitz¹² i

⁸ Usp. E. A. Impett – A. M. Gordon, *For the Good of Others: Toward a Positive Psychology of Sacrifice*, na nav. mj.

⁹ Usp. Isto.

¹⁰ Usp. Isto.

¹¹ Usp. K. D. Locke, *Attachment Styles and Interpersonal Approach and Avoidance Goals in Everyday Couple Interactions*, u: *Personal Relationships*, 15 (2008.), 3, 360.

¹² Usp. Leonard M. Horowitz i dr., *How Interpersonal Motives Clarify the Meaning of Interpersonal Behavior: a Revised Circumplex Model*, u: *Personality and Social Psychology Review*, 10 (2006.), 1, 67–86.

K. D. Locke¹³ ukazuju na četiri vrste međuljudskih odnosa dobivenih kombinacijom dviju dimenzija, *afilijacije* i *dominacije*. Prema dimenziji afilijacije ili povezivanja, slijedi niz različitih ponašanja od neprijateljskog do prijateljskog. Izražena dimenzija dominacije unutar međuljudskih odnosa podrazumijeva različite oblike ponašanja, od povučenog, submisivnog do asertivnog, dominantnog. Motivacija pristupanja i izbjegavanja različita je od ciljeva međuljudskih komunikacija, ali istodobno ne treba nijekati kako se upravo motivi u podlozi ponašanja ocrtavaju ili pokazuju kroz ciljeve.

Razlika između A-A motiva, među ostalim je, i u poimanju motiva uspjeha.¹⁴ Osobe kod kojih prevladavaju motivi pristupanja, usmjereni su postizanju uspjeha temeljenog na pobudi, dok su oni kojima dominiraju motivi izbjegavanja usmjereni na strah od neuspjeha koji se temelji na potencijalnoj prijetnji.

Motive pripadnosti i izbjegavanja (*A-A, Approach-Avoidance motives*) može se objasniti socijalnim motivima: motiv pripadnosti i strah od odbijanja, kazne.¹⁵ Motivi pripadnosti ili pristupanja dovode do samouvjerenosti, te pozitivnih emocija i empatijske identifikacije. Naprotiv, kod pojedinaca s prevladavajućim motivima izbjegavanja, u većoj mjeri su prisutni tjeskoba, napetost koja uvjetuje negativne socijalne stavove i veću nesigurnost u odnosima s drugima. Dakle, osobe kod kojih prevladava motiv izbjegavanja kazne u pozadini žrtvenog ponašanja više se bave mislima i ponašanjima koja su preplavljena strahom i tjeskobom.

Osim podjele žrtvenog ponašanja na aktivno i pasivno, socijalni psiholozi naglašavaju i podjelu na:

- 1) Dugoročno žrtvovanje
- 2) Kratkoročno, dnevno žrtvovanje.

¹³ Usp. K. D. Locke, *Attachment Styles and Interpersonal Approach and Avoidance Goals in Everyday Couple Interactions*, na nav. mj.

¹⁴ Usp. S. L. Gable – E. A. Impett, *Approach and Avoidance Motives and Close Relationships*, u: *Social and Personality Psychology Compass*, 6 (2012.), 95–108.

¹⁵ Usp. *Isto*.

U dugoročna žrtvovanja pripadaju mnogi oblici ponašanja kao što su preseljenje u neki drugi grad ili promjena posla zbog druge osobe i sl. No mnogi oblici žrtvovanja koji pripadaju kratkoročnim dnevnim žrtvovanjima ne ističu se i ne pridaje im se velika pozornost, a mogu snažno utjecati na zadovoljstvo odnosom i pripadaju tzv. "svakodnevnim malim stvarima", poput blagovanja različite hrane, gledanja određenog filma ili televizijskog programa, odvođenja djece na izvanškolske aktivnosti, čišćenja, kupovine.

Podjela u dvije vrste žrtve i motivacija za žrtvu imaju svoje uporište u teorijama socijalne razmjene, neurobiološkim teorijama i empirijskim istraživanjima.

Teorija međuovisnosti (*interdependence theory*)¹⁶ pripada teorijama socijalne razmjene koja počiva na hipotezi o funkcioniranju društvenih odnosa po modelu dobiti i gubitaka. Idealni društveni odnos jest kada pojedinac djeluje po načelu – najmanja razina ulaganja uz što veću dobit. S gledišta teorija razmjene, nagrade u socijalnoj psihologiji mogu biti društvene, emocionalne, instrumentalne ili, općenito, prilike za nešto više.

Prema teoriji socijalne razmjene, prilikom razumijevanja motivacije za žrtvu treba imati u vidu dva polazišta: 1) stupanj u kojemu su pojedinčeva buduća iskustva ovisna o drugoj osobi, 2) osobno i općenito usmjerenje prema društvenim odnosima neovisno o drugoj osobi s kojom smo u vezi. U kontekstu međusobnih odnosa često su naši međuosobni interesi i motivacija poprilično različiti te je zbog toga u teoriji socijalne razmjene naglašena *socijalna dvojba* unutar koje je prisutan sukob između potrebe, motivacije ili želje za socijalnim odnosima, i osobnih interesa.

U kontekstu neuropsihologijskih istraživanja, D. M. Amodio i suradnici¹⁷ navode rezultate koji djelomično potvrđuju razlikovanje motiva pristupanja i izbjegavanja (*A-A motives*)

¹⁶ Usp. P. A. M. Van Lange i dr., *Willingness to Sacrifice in Close Relationships*, na nav. mj.

¹⁷ Usp. D. M. Amodio i dr., *Neurocognitive Components of the Behavioral Inhibition and Activation Systems: Implications for Theories of Self-regulation*, u: *Psychophysiology*, 45 (2008.), 11–19.

istražujući kako se interindividualne razlike u neurobiološkim procesima očituju u motivaciji i osobnosti te ističu model BIS/BAS (*Bibehavioral Inhibition System / Bibehavioral Activation/Approach System*) kao jedan od neuropsihologijskih modela koji pokušava objasniti djelovanje motiva pristupanja i izbjegavanja. BIS zaustavlja ili koči ponašanje dok psihološki obrađujemo potencijalnu opasnost. BAS pobuđuje neuropsihologijski sustav koji potiče i provodi aktivnost. BAS motivacijski sustav očituje se psihološki kao optimistično, radosno, dinamično i agresivno te općenito snižava razinu panike. No jako visoka razina aktivacije BAS sustava može pridonijeti nastanku impulzivnosti, bipolarnim poremećajima i hiperaktivnošću.¹⁸ Ako je povišena razina aktivnosti BIS sustava, tada smo skloni panici, a ako je snižena, tada se povećava razina usmjerenosti pozornosti i kao takav BIS sustav može pridonijeti nastajanju anksioznih poremećaja. Značajno snižena razina BIS sustava među ostalim pridonosi nastanku psihopatologije. E. A. Impett¹⁹ navodi rezultate istraživanja elektroencefalografskih razlika između BIS i BAS sustava, gdje za vrijeme aktivacije BIS sustava prevladava aktivacija lijevog prefrontalnog dijela kore velikog mozga, dok za vrijeme aktivnosti BAS sustava prevladava aktivnost desnog prefrontalnog područja.

Omjer aktivacije BAS i BIS sustava u svakodnevici uvjetuje više ili manje pozitivnih i loših emocija.²⁰ BAS sustav pridonosi povećanju svakodnevnih pozitivnih emocija (optimizam, blagostanje, dobrobit, niža razina depresivnosti), a BIS sustav većem broju svakodnevnih lošijih emocionalnih stanja (psihosomatizacija, žaljenje, usmjerenost na isticanje prošle ili buduće tjelesne boli i simptome). No, nije odnos između BIS/BAS sustava i svakodnevnih iskustava jednostavan, tj. nije moguće isključivo BIS/BAS sustavom objasniti psihologijske

¹⁸ Usp. Isto; S. L. Gable, H. T. Reis i A. J. Elliot, *Behavioral Activation and Inhibition in Everyday Life*, u: *Journal of Personality and Social Psychology*, 78 (2000.), 1135–1149.

¹⁹ Usp. E. A. Impett, S. L. Gable i L. A. Peplau, *Giving Up and Giving In: the Costs and Benefits of Daily Sacrifice in Intimate Relationships*, na nav. mj.

²⁰ Usp. S. L. Gable, H. T. Reis i A. J. Elliot, *Behavioral Activation and Inhibition in Everyday Life*, na nav. mj.

mehanizme složenih motivacijskih procesa, a ni pozadinske neurobiološke složene mehanizme. BIS/BAS sustav imaju dva velika metodološka problema: 1) cijeli je sustav potaknut i dokazan na životinjama i 2) nema jednostavne mjere, kao npr. određena EEG aktivnost, nego hipotetski zbroj nekoliko mjera i aktivnosti.

Spremnost na žrtvu i žrtveno ponašanje djelomično se može objasniti interindividualnim razlikama unutar motivacijskih procesa i pripadajućih neuropsihologijskih mehanizama. No, za potpunije razumijevanje potrebno je sagledati još neke važne psihologijske procese koji su se pokazali značajnima – privrženost, posvećenost i suosjećajnost.

2. ŽRTVA U RAZVOJNOM KONTEKSTU

Privrženost (*attachment*) složen je odnos koji gradimo od rođenja i koji se u dojenačkoj dobi najviše odnosi na složenu interakciju i ljubav djeteta i majke, a poslije, tijekom djetinjstva, grade se i očituju različiti oblici privrženosti s drugim važnim osobama u našem životu. Odnosi u ranom djetinjstvu stvaraju kognitivno-emocionalne reprezentacije tzv. unutarnjih radnih modela privrženosti koji mogu oblikovati percepciju, emocije i ponašanje u bliskim odnosima u adolescenciji i odrasloj dobi. Teorije privrženosti imaju svoje korijene u psihoanalizi, a začetnikom se drži J. Bowlby,²¹ koji je 30-ih i 40-ih godina prošlog stoljeća istaknuo važnost privrženosti, odvajanja i gubitka dodira ili odnosa, i to prvenstveno s majkom. M. D. Salter Ainsworth empirijski istražuje postavke J. Bowlbyja promatrajući ponašanje novorođenčadi i majki te razlučuje tri stila privrženosti: siguran, anksiozno-opirući i odbijajući.²²

²¹ Vidi djelo J. Bowlby, *Separation: Anxiety and Anger*, New York: Basic Books, 1973.; I. Bretherton, *The Origins of Attachment Theory – Bowlby, John and Ainsworth, Mary*, u: *Developmental Psychology*, 28 (1992.), 759–775.

²² Usp. M. D. Salter Ainsworth, *Patterns of Attachment: a Psychological Study of the Strange Situation*, New York; Hove, East Sussex: Psychology Press, 2009., 3–29.

Djeca koja razviju siguran oblik privrženosti posjeduju temeljno povjerenje u roditelja, koji je u pravilu dostupan, osjetljiv i brižan u odnosu na njihove potrebe. Roditelji djece anksioznog oblika privrženosti nestalni su u odgoju i prisnosti te takva djeca u strahu istražuju okolinu i ulaze u socijalne odnose. Izbjegavajuća privrženost, kao što i samo ime govori, očituje se izbjegavanjem dodira s roditeljem radi smanjenja očekivanog odbijanja i takva su djeca naviknula na odbijanje od roditelja ili skrbnika. M. Main i J. Solomon²³ nadopunjuju model te dodaju i četvrti oblik privrženosti, a to je dezorganizirani, koji opisuje ponašanje djeteta prema roditelju i skrbniku kao sukobljavajuće, dezorijentirano i smeteno. Ovaj oblik se najčešće razvija kod prezauzetih, tjelesno i psihološki odsutnih roditelja, prvenstveno majki koje su bile zlostavljane, zanemarene ili nisu završile proces tugovanja.

C. Hazan i P. Shaver²⁴ usmjerili su se na romantične odnose u kasnoj adolescenciji i odrasloj dobi predlažući trokategorijalni model: sigurni, izbjegavajući i anksiozni oblik privrženosti. K. Bartholomew i L. M. Horowitz²⁵ zagovaraju model od četiri oblika privrženosti u odrasloj dobi, ističući dva misaona procesa: misli i mišljenje o sebi i mišljenje o drugima. Osobe koje imaju pozitivne misli o sebi i drugima, razvijaju sigurne modele privrženosti, doživljavajući ugodnost i intimnost u odnosima. Osobe odbacujućeg stila privrženosti, imaju pozitivne misli o sebi, ali negativne o drugima te izbjegavaju intimnost i traže samostalnost. Osobe preuzetne

²³ Usp. M. Main – J. Solomon, *Procedures for Identifying Infants as Disorganized/Disoriented During the Ainsworth Strange Situation*, u: M. T. Greenberg, D. Cicchetti i E. M. Cummings (priređili), *Attachment in the Preschool Years: Theory, Research, and Intervention*, The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation Series on Mental Health and Development, Chicago, IL, US: University of Chicago Press, 1990., 121–160.

²⁴ Usp. C. Hazan – P. Shaver, *Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process*, u: *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (1987.), 511–524.

²⁵ Usp. K. Bartholomew – L. M. Horowitz, *Attachment Styles Among Young Adults: a Test of a Four-Category Model*, u: *Journal of Personality and Social Psychology*, 61 (1991.), 226–244.

ili zaokupljene privrženosti razvijaju negativne misli o sebi, a pozitivne misli o drugima, postajući na taj način opterećene i preokupirane odnosom. Osobe koje imaju negativne misli o sebi i o drugima razvijaju plašljivi stil privrženosti, doživljavajući sebe nevrjednim ljubavi, ljubav drugih vide kao nedostupnu i nedostižan cilj, istodobno očekujući odbacivanje od drugih, što dovodi do izbjegavanja socijalnih odnosa.

Kako je teorija privrženosti izrasla iz psihoanalize, jasno se nameće njezino temeljno gledište na čovjekov razvoj koji je određen ranim iskustvima. Drugim riječima, teorija privrženosti je i relativno deterministička teorija ljudskog psiho-socijalnog djelovanja.²⁶ U skladu s temeljnim načelom teorije privrženosti, postojeći oblik privrženosti primjerice u adolescenciji ili odrasloj dobi predstavlja odraz razvoja osobne privrženosti kroz povijest, i to *de facto* od trenutka rođenja i uspostavljanja prvih odnosa.²⁷ Temeljem prethodno iznesenih modela privrženosti u ranom djetinjstvu, adolescenciji i odrasloj dobi može se steći uvjerenje o obrascima privrženosti kao vrlo stabilnim i nepromjenjivim. No, istraživanja²⁸ sugeriraju tzv. revizionističko gledište pri razmatranju utjecaja ranog iskustva, tj. razvoja privrženosti i tumačenja privrženosti uzimajući u obzir cjeloživotnu perspektivu, koja je jedan od dominantnih gledišta u razvojnoj psihologiji. Brojni čimbenici utječu na postojanost obrasca privrženosti, a jedan od njih je dob, budući da upravo u određenoj dobi dolazi do izražaja obrazac privrženosti s osobitostima koje su svojstvene upravo

²⁶ Usp. Ž. Kamenov, *The Role of Attachment in Adulthood: Is There a Reason for Pesimism or Optimism?*, predstavljeno na 15. danima psihologije u Zadru, University of Zadar, 2007., 9–28.

²⁷ Usp. R. C. Fraley, *Attachment Stability from Infancy to Adulthood: Meta-Analysis and Dynamic Modeling of Developmental Mechanisms*, u: *Personality and Social Psychology Review*, 6 (2002.), 123–151.

²⁸ Usp. W. J. Chopik, R. S. Edelstein i R. C. Fraley, *From the Cradle to the Grave: Age Differences in Attachment from Early Adulthood to Old Age*, u: *Journal of Personality*, 81 (2013.), 2, 171–183; R. C. Fraley, *Attachment Stability from Infancy to Adulthood: Meta-Analysis and Dynamic Modeling of Developmental Mechanisms*, na nav. mj.; Ž. Kamenov, *The Role of Attachment in Adulthood: Is There a Reason for Pesimism or Optimism?*, na nav. mj.

toj dobi.²⁹ To pokazuju i različiti koeficijenti korelacija koji se mijenjaju ovisno o dobi i manji su od 0,5. C. Fraley³⁰ u svojem je zapaženom metaanalitičkom istraživanju također pokazao umjereno postojan obrazac privrženosti u prvih devetnaest godina života, dok se u odrasloj dobi zadržava relativno postojan obrazac u odnosu na onaj izvorni, početni obrazac privrženosti iz ranog djetinjstva.

U razmatranju odnosa obrasca privrženosti i žrtve važnim se čini istaknuti oblik privrženosti prema nadnaravnom i da li se privrženost u međuljudskim odnosima preslikava u oblik privrženosti prema osobi u duhovnoj dimenziji (Bog, božanske osobe, sveci, nadnaravno). Rezultati istraživanja pokazuju kako taj odnos nije jednoobrazan i privrženost ocu ili majci u djetinjstvu djelomično objašnjava privrženost Bogu i Mariji u odrasloj dobi, osobito kod nesigurnih značajki privrženosti (sklonost izbjegavanju, ambivalentnost).³¹ Za to objašnjenje navode se dvije teorije, teorija skladnosti i teorija kompenzacije. Teorija skladnosti pretpostavlja sličnost odnosa s roditeljima u ranom djetinjstvu i razvoja privrženosti prema Bogu, što znači da pozitivnije doživljavanje roditelja predviđa pozitivno doživljavanje Boga. Zagovaratelji teorije kompenzacije pretpostavljaju kako razvijen odnos prema Bogu može kompenzirati odsutnost brižnih i sigurnih skrbnika te pretpostavlja razvoj privrženosti prema Bogu koji je upravo suprotan razvijenom obrascu privrženosti prema roditeljima ili skrbnicima.

Teoretičari privrženosti poput Bowlbyja, Shavera i suradnika³² ističu kako romantična veza uključuje tri sustava

²⁹ Usp. M. McConnell – E. Moss, *Attachment Across the Life Span: Factors That Contribute to Stability and Change*, u: *Australian Journal of Educational & Developmental Psychology*, 11 (2011.), 60–67.

³⁰ Usp. R. C. Fraley, *Attachment Stability from Infancy to Adulthood: Meta-Analysis and Dynamic Modeling of Developmental Mechanisms*, na nav. mj.

³¹ Usp. M. Cvetek, B. Simonič, i R. Cvetek, *Stvaranje odnosa prema Bogu i Mariji iz perspektive teorije privrženosti*, u: *Bogoslovska smotra*, 78 (2008.), 621–649.

³² Usp. E. A. Impett – A. M. Gordon, *Why Do People Sacrifice to Approach*

ponašanja: privrženost, brigu (njegu) i spolne odnose. Privrženost utječe na pojedinčevu sposobnost pružanja utjehe, brige ili, kako se u literaturi³³ navodi, *safe haven*, imajući u vidu bolje razumijevanje, tj. verbalizaciju i opis jednog dojma ili osjećaja koji se stvara kada, primjerice, u braku supružnici pomažu jedno drugome. Privrženost i briga za drugoga povezani su te oni koji imaju nesigurne oblike privrženosti (anksiozna, izbjegavajuća) nisu u mogućnosti brinuti se za drugoga kao oni koji kroz svoj život imaju razvijen siguran obrazac privrženosti.³⁴ Anksiozno privrženi imaju težnju kompulzivnog reagiranja u pružanju pomoći drugome i osjećaju veću razinu stresa te često "ne vide" potrebu partnera za njihovom brigom i pomoći. S druge strane, izbjegavajuće privrženi nastoje zadržati udaljenost prema drugome i ostaju nereaktivni na potrebe drugoga.

Odnos privrženosti i žrtvenog ponašanja ovisi i o aktivaciji primarnih i sekundarnih strategija obrasca ponašanja privrženosti. Primarne strategije privrženosti pokazuju se ponašanjima čija je svrha traženje blizine od objekta privrženosti i iskazuju se u ponašanjima poput plakanja i ljutnje. Ako je objekt privrženosti dostupan i reagira na takva ponašanja, tada se djeca smire, što u pravilu dovodi do osjećaja dostupnosti i sigurnosti te razvoja sigurne privrženosti. Kada objekt privrženosti ne reagira i nije dostupan ili djeca imaju nakupljena iskustva nereagiranja na njihova traženja emocionalnog utočišta i sigurnosti, tada se aktiviraju sekun-darne strategije koje omogućuju suočavanje s osjećajem nesigurnosti.

Rewards Versus to Avoid Costs? Insights from Attachment Theory, u: *Personal Relationships*, 17 (2010.), 299–315.

³³ Usp. N. L. Collins – B. C. Feeney, *A Safe Haven: An Attachment Theory Perspective on Support Seeking and Caregiving in Intimate Relationships*, u: *Journal of Personality and Social Psychology*, 78 (2000.), 6, 1053–1073.

³⁴ Usp. E. A. Impett – A. M. Gordon, *Why Do People Sacrifice to Approach Rewards Versus to Avoid Costs? Insights from Attachment Theory*, na *nav. mj.*; vidi i djelo M. Mikulincer – P. R. Shaver, *Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics, and Change*, Guilford Press, 2010.

E. A. Impett i A. M. Gordon³⁵ navode nekoliko posljedica odnosa oblika privrženosti i spremnosti na žrtvu. Tako anksiozno privrženi teže kompulzivnom načinu reagiranja, što dovodi do osjećaja nelagode. Pri pružanju pomoći, anksiozni su u većoj mjeri usmjereni na svoje nutarnje stanje i tada su manje usmjereni na drugu osobu i ne prepoznaju kako drugi treba pomoć od njih. Izbjegavajuće privrženi mogu biti neodgovorni u svojem stilu brige o drugome, tj. u pravilu traže i žele nešto zauzvrat. Žrtvovanje poimaju i prihvaćaju više kao obvezu nego kao istinsku želju te su, kao i oni koji su više anksiozni, manje reaktivni na potrebu pomoći i prepoznavanje stanja drugoga koji traži pomoć.

Odnos između stilova privrženosti i kvalitete skrbi pod utjecajem je moderirajućih varijabli poput posvećenosti (ulaganje u vezu i kvaliteta alternativa), bliskosti (subjektivnog osjećaja bliskosti i međuovisnost), povjerenja i specifičnih motivacijskih procesa.³⁶ Razvijeni stil privrženosti ne utječe samo na sposobnost i želju da se pomogne drugome nego upravo ima utjecaja na njihovu motivaciju.³⁷ Anksiozno privrženi, u kontekstu ciljeva nekog ponašanja, teže pokazuju želju za pomoći, bliskosti i intimnosti kako bi od partnera dobili odobravanje i veću posvećenost. Anksiozno privrženi u socijalnim su odnosima puno otvoreniji, tj. više pričaju o svojim osobnim, povjerljivim stvarima, dok su izbjegavajuće privrženi potpuno suprotni, jer se ne vole izlagati ili se općenito ne vole otvarati drugima.³⁸ Jednako, u pružanju njege, anksiozno privrženi su češće u konfliktu altruističnih i egoističnih

³⁵ Usp. E. A. Impett – A. M. Gordon, *Why Do People Sacrifice to Approach Rewards Versus to Avoid Costs? Insights from Attachment Theory*, na nav. mj.

³⁶ Usp. B. C. Feeney – N. L. Collins, *Predictors of Caregiving in Adult Intimate Relationships: An Attachment Theoretical Perspective*, u: *Journal of Personality and Social Psychology*, 80 (2001.), 6, 972–994.

³⁷ E. A. Impett – A. M. Gordon, *Why Do People Sacrifice to Approach Rewards Versus to Avoid Costs? Insights from Attachment Theory*, na nav. mj.

³⁸ Usp. O. Gillath i dr., *Automatic Activation of Attachment-Related Goals*, u: *Personality & Social Psychology Bulletin*, 32 (2006.), 10, 1375–1388.

ciljeva.³⁹ Viša razina anksiozne privrženosti pokazuje i veća odstupanja u interpersonalnim odnosima, njezi i bliskosti.⁴⁰ Izbjegavajuće privrženosti potiču ciljeve koji odražavaju njihovu želju za samostalnošću koju dobivaju zauzvrat i pomažu ili su podrška koja je prije odraz jedne vrste dužnosti ili obveze, a ne same istinske želje za pomoći.⁴¹ Izbjegavajuće privrženosti pokazuju stanovit strah od intimnosti i više se pouzdaju u sebe, zadržavajući udaljenost prema drugima, dok anksiozno privrženosti traže druge, privolu drugih, prihvaćanje i pokazivanje ljubavi od drugih.⁴²

Oblik privrženosti povezan je i s učestalosti žrtvenog ponašanja.⁴³ Anksiozna privrženost općenito potiče veći broj žrtvenih ponašanja i spremnosti na žrtvu zbog motiva pristupanja (onih koji su usmjereni na sebe) i motiva izbjegavanja. Izbjegavajuća je privrženost povezana s manjim brojem žrtvenih ponašanja i nižom razinom spremnosti na žrtvu.

Iz priloženih modela privrženosti i empirijskih istraživanja uviđamo kako je privrženost jako složena i ne određuje u cijelosti život i razvojni put preslikom privrženosti iz djetinjstva u odraslu dob, te kao složeno-razvojni proces utječe, ali ne u cijelosti, na spremnost na žrtvu i žrtveno ponašanje.

³⁹ Usp. B. C. Feeney – N. L. Collins, *Predictors of Caregiving in Adult Intimate Relationships*, na nav. mj.

⁴⁰ Usp. X. B. Arriaga i dr., *Relationship Perceptions and Persistence: Do fluctuations in Perceived Partner Commitment Undermine Dating Relationships?*, u: *Journal of Personality and Social Psychology*, 91 (2006.), 6, 1045–1065.

⁴¹ Usp. B. C. Feeney – N. C. Collins, *Predictors of Caregiving in Adult Intimate Relationships*, na nav. mj.

⁴² Usp. E. Rom – M. Mikulincer, *Attachment Theory and Group Processes: The Association Between Attachment Style and Group-Related Representations, Goals, Memories, and Functioning*, u: *Journal of Personality and Social Psychology*, 84 (2003.), 6, 1220–1235.

⁴³ Usp. E. A. Impett – A. M. Gordon, *Why Do People Sacrifice to Approach Rewards Versus to Avoid Costs? Insights from Attachment Theory*, na nav. mj.

3. POSVEĆENOST I ŽRTVA U SUŽIVOTU

Unutarnja, psihološka predodžba o dugoročnoj opredijeljenosti za nešto povezana je s višim stupnjem zadovoljstva vezom, slabijom kvalitetom mogućih alternativa i dugoročno većim ulaganjima u održavanje odnosa. P. A. M. Van Lange i suradnici⁴⁴ ističu važnost posvećenosti (*commitment*) u smislu temeljnog opredjeljenja koje podrazumijeva odanost kao čimbenik koji je ključan za spremnost na žrtvu. Dva su glavna razloga koja objašnjavaju zašto jači stupanj opredijeljenosti potiče spremnost na žrtvu. Prvo, opredjeljenje pretpostavlja određeni stupanj zavisnosti o društvenim odnosima ili opseg potrebe za drugima. Stupanj u kojem je pojedinac opredijeljen u nekom društvenom odnosu, određuje i utječe na spremnost na žrtvu. Drugo, opredjeljenje pretpostavlja dugoročan odnos, tj. pojedinac je usmjeren na buduće razvijanje odnosa u kojem nadilazi trenutačna stanje. Pojedinac na svjesnoj ili nesvjesnoj razini prelazi u žrtvu, tj. odustaje od neposrednih, tekućih osobnih interesa u svjetlu razvijanja boljega budućeg odnosa i dobrobiti. No potrebno je voditi računa i o motivaciji, tj. izvanjski može izgledati kako je nečiji viši stupanj opredijeljenosti povezan s iskazanom žrtvom, ali to ponašanje može biti više povezano s težnjom za održavanjem odnosa radi buduće osobne dobrobiti, nego stvarnom težnjom za dobrobiti drugoga.

P. A. M. Van Lange i suradnici⁴⁵ smatraju kako je odnos između posvećenosti u dugotrajnim odnosima i spremnosti na žrtvu pod utjecajem dvaju čimbenika: *socijalno-vrijednosnom orijentacijom* i *predodžbom o spremnosti drugoga ili druge strane na žrtvu*. Socijalno-vrijednosnu orijentacijsku tipologiju uveli su McClintock i Messick još u šezdesetim i sedamdesetim godinama prošlog stoljeća.⁴⁶ Socijalno vrijednosna orijentacija

⁴⁴ Usp. P. A. M. Van Lange i dr., *From Game Theory to Real Life: How Social Value Orientation Affects Willingness to Sacrifice in Ongoing Close Relationships*, na nav. mj.

⁴⁵ Usp. *Isto*.

⁴⁶ Usp. P. A. M. Van Lange i dr., *Willingness to Sacrifice in Close Relationships*, na nav. mj.

pretpostavlja način na koji pojedinci vrjednuju i procjenjuju sebe i druge u socijalnom okruženju u kontekstu postizanja dobara ili općenito nagrada i uspjeha. Prema spomenutoj tipologiji pojedinci se dijele u tri tipa: *kooperativni*, *individualni* i *kompetitivni*. Kooperativni ili prosocijalno orijentirani pojedinci teže postizanju što većih dobara za sebe, ali i za drugoga, tj. oni teže ujednačenoj dobrobiti svih. Individualni teže postizanju dobara za sebe uz istodobnu nebrigu za drugoga, tj. usmjereni su isključivo na postizanje vlastite koristi i nije ih briga za ostale. Kompetitivni su usmjereni na odnos između sebe i drugoga na način da nastoje postići što više, ali u odnosu na drugoga, tj., za razliku od individualnih, koji ne vode brigu za drugoga, kompetitivni su upravo usmjereni na odnosnu razliku. Rezultati istraživanja koje su proveli Van Lange i suradnici,⁴⁷ pokazuju jači odnos i vezu između posvećenosti (*commitment*) i spremnosti na žrtvu kod individualnih nego kod kooperativnih i kompetitivnih. Naime, individualni su jako motivirani dugoročno predviđenim boljitkom koji dobivaju prosocijalnim ponašanjem, za razliku od kooperativnih, koji su usmjereni na boljitak drugoga i potencijalni reciprocitet.

Spremnost na žrtvu povezana je s visokom razinom posvećenosti, ali je također pokazano kako je predodžba o spremnosti drugoga na žrtvu važna moderatorska varijabla u odnosu između vlastite spremnosti na žrtvu i predodžbe o spremnosti drugoga.⁴⁸ Predodžba o spremnosti drugoga na žrtvu veća je kod prosocijalno orijentiranih pojedinaca nego kod individualaca.

Zašto osjećaj posvećenosti (*feelings of commitment*) značajno potiče spremnost na žrtvu, Van Lange i suradnici⁴⁹ objašnjavaju pomoću četiri mehanizma:

⁴⁷ Usp. *Isto*.

⁴⁸ Usp. J. Wieselquist i dr., *Commitment, Pro-Relationship Behavior, and Trust in Close Relationships*, u: *Journal of Personality and Social Psychology*, 77 (1999.), 942-966.

⁴⁹ Usp. P. A. M. Van Lange i dr., *Willingness to Sacrifice in Close Relationships*, na nav. mj.

1) Posvećeni pojedinci ovisni su o partneru i trebaju odnos, vezu, te su zbog toga više spremni na žrtvu vlastitih interesa u svrhu održavanja odnosa (*the more you have to lose, the more you are willing to give up; to hold on to what you have*).

2) Posvećenost uključuje predodžbu dugoročnog odnosa, a ne *sada i ovdje*. Kada smo usmjereni na vremensko razdoblje, tada smo skloni neposrednim koristima od nekog odnosa. No, na dulje vremensko razdoblje, svjesno i nesvjesno usmjereni smo na korist na "duge staze" i tada žrtvovanje i žrtveno ponašanje može imati potpuno drukčije tumačenje.

3) Posvećenost neizostavno uključuje psihološki mehanizam privrženosti koji razvijamo još od djetinjstva. Naime, činiti nešto za drugoga (npr. supruga ili suprugu), znači činiti nešto i za sebe, i to se ne može odijeliti jer smo istodobno uključeni u odnos privrženosti. Prema tome, u razmatranju žrtvenog ponašanja treba uzeti u obzir i privrženost.

4) Veća razina posvećenosti uključuje i verbalno drukčije imenovanje odnosa ili veze pa takvi pojedinci u funkciji održavanja odnosa i veze češće upotrebljavaju zamjenice *mi, nas, nama, naše*, nego *ja, moje i tvoje* te na taj način potiču prosocijalno ponašanje.

Suživot u obitelji oblikovan je mnoštvom interakcija, zbog čega se upravo ističe važnost življenja svakodnevice, događaja u jednom danu, življenja "sada i ovdje". Spremnost na žrtvu određuje se kao stupanj tendencije odricanja od neposrednog osobnog interesa zbog drugoga i povezana je s većim stupnjem zadovoljstva i predanosti u vezi.⁵⁰ Isto tako, spremnost na žrtvu za drugoga povezana je s povećanom intimnošću (prisnošću), boljem rješavanju problema i pravilnijom podjelom obveza.⁵¹

Iako istraživanja pokazuju pozitivnu povezanost između spremnosti na žrtvu sa zadovoljstvom i posvećenošću u vezi, nije svaki oblik žrtve jednako učinkovit i povezan s boljitkom

⁵⁰ Usp. *Isto*.

⁵¹ Usp. E. A. Impett – A. M. Gordon, *Why Do People Sacrifice to Approach Rewards Versus to Avoid Costs? Insights from Attachment Theory*, na nav. mj.

nekoj odnosa.⁵² B. A. Mattingly⁵³ u istraživanju na studentima pokazuje značajnu ulogu i važnost vrste aktivne ili pasivne žrtve, pri čemu je aktivna žrtva povezana sa višim stupnjem zadovoljstva, količinom ulaganja i posvećenosti u vezi. Rezultati tog istraživanja, moramo naglasiti među studentima, ne pokazuju povezanost između motiva (pristupanja ili izbjegavanja) i vrste žrtve te drugih varijabli koje govore o kvaliteti odnosa (zadovoljstvo, količina ulaganja i posvećenost). Motivacija u pozadini žrtvenog ponašanja ima značajnu ulogu u suživotu, a istraživači su se zanimali za dva pitanja.⁵⁴ Kao prvo, postoji li razlika između aktivne i pasivne žrtve u utjecaju na posvećenost i zadovoljstvo vezom? Drugo, postoji li razlika između motiva poželjnosti i izbjegavanja na posvećenost i zadovoljstvo vezom? E. A. Impett⁵⁵ upravo naglašava motive za žrtvu gdje su motivi pristupanja ključni za uspješnost veze nasuprot motivima izbjegavanja.

Motivi pristupanja pouzdano su povezani s manjom usamljenošću i više zadovoljstva u socijalnim odnosima dok su motivi izbjegavanja pouzdano povezani s većom usamljenošću, negativnim društvenim stavovima i nesigurnosti.⁵⁶ Kada smo svjesni da se netko za nas žrtvovao s motivom pristupanja kao što je pokazivanje ljubavi i prisnosti, tada smo preplavljeni pozitivnim emocijama, većim životnim zadovoljstvom i većim zadovoljstvom u vezi.⁵⁷ No, kad mislimo da se naš suprug ili supruga žrtvovala s motivom izbjegavanja sukoba i napetosti tada smo preplavljeni negativnim emocijama, manjim životnim zadovoljstvom i nižom razinom zadovoljstva u vezi.

⁵² Usp. B. A. Mattingly, *The Effects of Sacrifice Types and Motives on Romantic Relationship Quality*, na nav. mj.

⁵³ Usp. *Isto*.

⁵⁴ Usp. E. A. Impett, S. L. Gable i L. A. Peplau, *Giving Up and Giving In: the Costs and Benefits of Daily Sacrifice in Intimate Relationships*, na nav. mj.

⁵⁵ Usp. *Isto*.

⁵⁶ Usp. S. L. Gable, *Approach and Avoidance Social Motives and Goals*, u: *Journal of Personality*, 74 (2006.), 175–222.

⁵⁷ Usp. E. A. Impett – A. M. Gordon, *For the Good of Others: Toward a Positive Psychology of Sacrifice*, na nav. mj.

U odnosima žrtva ima utjecaj i na razinu povjerenja među supružnicima ili partnerima u komunikaciji koja se sastoji od tri međusobno povezana dijela.⁵⁸ Prvi dio je *prediktivnost*, koja podrazumijeva da je nečije ponašanje trajno. Drugo, povjerenje uključuje *pouzdanost*, tj. očekuje se od povjerljive osobe da je ujedno i pouzdana u smislu poštenja, dobronamjernosti i vjerodostojnosti. Na posljetku, treći dio povjerenja je *vjera*, vjerovanje u partnerovu motivaciju koja je određena brižnošću i osjetljivošću.

Klinička iskustva terapeuta u radu s parovima ističu kako je obiteljski vrijednosni sustav prije ulaska u brak i zajednicu jedan od čimbenika koji pridonosi lakoći ili teškoći predodžbe o tome što je to žrtva i spremnosti na žrtvu, tj. spremnosti na odustajanje od nečega za dobrobit zajedništva.⁵⁹ Poimanje žrtve i spremnost na žrtvu razvija se prije uspostavljanja bliskog odnosa.

Kada razmišljamo o žrtvi ili nekome spomenemo riječ žrtva, prve misli i asocijacije koje naviru vezuju se uz težinu i mučna stanja. Beels i Newark⁶⁰ navode kako su emocije koje prate istinsko žrtvovanje sebe (*self-sacrifice*) različite od drugih stanja i upravo se doživljavaju kao bol bez depresivnih stanja, jer je žrtva i spremnost na žrtvu lišena fatalističkih i gubitničkih dimenzija koje čine srž ili okosnicu depresivnih stanja.

U suživotu nekom ponašanju prethode stavovi, uvjerenja i vrijednosti. Stavovi naspram žrtve u vezi u većoj mjeri predviđaju odnose i prilagodbu među partnerima nego čimbenici koji su ranije održavali vezu, što naglašavaju Stanley, Whitton, Sadberry, Clements i Markman,⁶¹ koji su u istraživanju sa 38 parova pokazali medijacijski učinak žrtvenog ponašanja na odnos posvećenosti i prilagodbe među partnerima.

⁵⁸ Usp. M. Hall, *Sacrifice and Marital Satisfaction*, 2011., vidi na: http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas11/Article_20.pdf.

⁵⁹ Usp. C. C. Beels – M. Newmark, *Sacrifice: a Clinical View*, u: *Family Process*, 45 (2006.), 305–309.

⁶⁰ Usp. *Isto*.

⁶¹ Usp. S. M. Stanley i dr., *Sacrifice as a Predictor of Marital Outcomes*, u: *Family Process*, 45 (2006.), 289–303.

Iz priloženih istraživanja i iskustava terapeuta u radu s parovima nameće se zaključak kako su aktivna žrtva i vjera u žrtvu značajan prediktor dugoročnih bliskih odnosa. Također, ne smijemo zanemariti ni čimbenike koji su se pokazali značajnima, a to su stavovi i predodžbe o žrtvi koje stječemo prije stupanja u odnos.

U cilju potpunijeg razumijevanja spremnosti na žrtvu i žrtvenog ponašanja razmotrit ćemo značenje suosjećanja (*compassion*) kao jednog važnog psihologijskog procesa, koji je povezan kako s poimanjem žrtve tako i s religioznošću i duhovnošću.

4. SUOSJEĆAJNOST

Suosjećajnost je osobina koja potiče nadilaženje sebičnih motiva i iskazivanje altruističnih oblika ponašanja čak i prema potpunim neznancima.⁶² Istinski suosjećati s nekim možemo u krizi, boli, patnji, životnim problemima ili u trenutku smrti. Jedan od slikovitijih opisa psihološkog procesa suosjećanja naveli su L. R. Saslow i suradnici⁶³ citirajući autoricu K. Armstrong koja u djelu *Twelve Steps to a Compassionate Life* navodi: "Suosjećati znači istrpjeti (nešto) s drugom osobom, sebe staviti u tuđe cipele, osjetiti njezinu bol kao da je vlastita i općenito velikodušno zauzeti njezinu točku gledišta. To je razlog zašto je suosjećanje sažeto u Zlatnom pravilu koje od nas traži zagledati se u svoje srce, otkriti što nam zadaje bol, i tako ubuduće ne postupati, kako takva bol ne bi pogodila bilo koga drugoga."⁶⁴ Suosjećajnost oblikuje moralne prosudbe, međukulturalne razlike i može pobuditi različite obrasce neuropsihologijske aktivacije.⁶⁵

⁶² Usp. L. R. Saslow i dr., *The Social Significance of Spirituality: New Perspectives on the Compassion-Altruism Relationship*, u: *Psychology of Religion and Spirituality*, 5 (2013.), 3, 201–218.

⁶³ Usp. *Isto*.

⁶⁴ K. Armstrong, *Twelve Steps to a Compassionate Life*, New York, Anchor Books, 2011.

⁶⁵ Usp. J. L. Goetz, D. Keltner i E. Simon-Thomas, *Compassion: An*

Razvoj socijalnih emocija poput suosjećajnosti ključan je kako za uspjeh socijalnih interakcija tako i za održavanje zdravlja.⁶⁶ Za razliku od suosjećajnosti u kojoj nečiju bol osjećamo kao vlastitu, empatija je ponešto drukčija i omogućuje razumijevanje, gledanje i osjećanje drugoga u boli, ali s istodobnom spoznajom boli koja nije naša. Suosjećajnost je različita od procesa empatije i pomaže u razrješenju poteškoća ili stanja primjerice depresije, izgaranja, suočavanja sa stresnim situacijama i narcizma. Također, autoritet iz područja psihologije emocija D. Goleman⁶⁷ ističe razlikovanje tri vrste empatije: kognitivna, emocionalna i suosjećajna.⁶⁸ Procesi suosjećajnosti i empatije imaju i različite neurofiziološke projekcije. O. M. Klimecki i suradnici⁶⁹ naglašavaju razlike između empatije i suosjećajnosti u aktivnosti različitih moždanih područja te jačanju otpornosti na stres koji kod empatije ima negativan učinak. Kako bismo nadvladali izgaranje ili suočavanje s negativnim emocijama potrebno je nadići empatiju i začu u psihološko stanje suosjećajnosti. Suosjećajnost se razlikuje i od poštenja, koje također u svakodnevnoj komunikaciji pozitivno sagledavamo. T. Singer i N. Steinbeis⁷⁰ ukazuju na razlikovanje

Evolutionary Analysis and Empirical Review, u: *Psychological Bulletin*, 136 (2010.), 351–374.

- ⁶⁶ Usp. O. M. Klimecki i dr., *Functional Neural Plasticity and Associated Changes in Positive Affect After Compassion Training*, u: *Cerebral Cortex* (New York, N.Y., 1991.), sv. 23 (2012.), doi:10.1093/cercor/bhs142; B. C. Bernhardt i Tania Singer, *The Neural Basis of Empathy*, u: *Annual Review of Neuroscience*, 35 (2012.), 1–23; F. de Vignemont i T. Singer, *The Empathic Brain: How, When and Why?*, u: *Trends in Cognitive Sciences*, 10 (2006.), 10, 435–441.
- ⁶⁷ Usp. D. Goleman, *Social Intelligence: The New Science of Human Relationships*, New York, N.Y., Bantam Books, 2007., 131–133.
- ⁶⁸ Usp. D. Goleman, *Three Kinds of Empathy: Cognitive, Emotional, Compassionate*, u: Daniel Goleman, *Emotional Intelligence, Social Intelligence, Ecological Intelligence*, vidi na: <http://danielgoleman.info/three-kinds-of-empathy-cognitive-emotional-compassionate/>.
- ⁶⁹ Usp. O. M. Klimecki i dr., *Differential Pattern of Functional Brain Plasticity After Compassion and Empathy Training*, u: *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, (2013.), doi:10.1093/scan/nst060.
- ⁷⁰ Usp. T. Singer i Nikolaus Steinbeis, *Differential Roles of Fairness- and Compassion-based Motivations for Cooperation, Defection, and Punishment*, u: *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1167 (2009.), 41–50.

suosjećajnosti od poštenja, i to u afektivnoj i motivacijskoj domeni, koja se posebno očituje kod ekonomske razmjene dobara, gdje ako dođe do problema i stresa, i ukoliko smo bili motivirani prema poštenoj razmjeni dobara, dolazi do straha i ljutnje, dok nakon motivacije utemeljene na suosjećanju dolazi do želje za dobrobiti drugoga. Tu su i druga istraživanja i neurofiziološki pokazatelji u pozadini suosjećajnosti, poput istraživanja B. Fredrickson,⁷¹ koja zaključuje kako osobe s povećanom razinom RSA (*respiratory sinus arrhythmia*) koja se podiže aktivacijom *n. vagusa* (kranijalnog živca) imaju i veću razinu suosjećajnosti (*compassion*), topline, povezanosti s drugim ljudima i pozitivnim emocijama. Konačno, i u svojem terapeutskom radu B. W. Phillips⁷² ističe kako empatija i posvećenost dovode do pozitivnih emocija, dok sebičnost rezultira upravo suprotnim emocijama, naglašavajući pritom kako razvitak empatije i suosjećajnosti podrazumijeva izbjegavanje suđenja sebe i drugih. U trenutku nastanka osude, ego i misli (kognicija) blokiraju "odgovor srca". Suosjećajnost tako zamjenjuje ljutnju i ogorčenost jer ljutnja samo vraća odgovor tijelu u obliku stresa i napetosti. Usmjerenost na sebe prisutna je i kod drugih stanja, kao u slučaju depresije, kada se okreću leđa socijalnoj okolini i usmjerava se na vlastitu bol. To uključuje isticanje vlastitog stanja usmjeravajući i druge u okolini na sebe. Ono što ističe osobe koje imaju ispunjene odnose, jest sposobnost suosjećajnosti. Biti empatičan i suosjećajan podrazumijeva usmjerenost na potrebe drugoga s kojim smo u odnosu, a ne potrebe ja ili vlastite potrebe. Tu je i poveznica sa žrtvom, gdje je upravo središte žrtve nadilaženje osobnih ciljeva i motiva i usmjerenost na drugoga.

B. Fehr i S. Sprecher⁷³ u svojim pregledima i istraživanjima suosjećajnosti, točnije suosjećajne ljubavi (*compassionate love*)

⁷¹ Usp. B. E. Kok – B. L. Fredrickson, *Upward Spirals of the Heart: Autonomic Flexibility, as Indexed by Vagal Tone, Reciprocally and Prospectively Predicts Positive Emotions and Social Connectedness*, u: *Biological Psychology*, 85 (2010.), 3, 432–436.

⁷² Usp. B. W. Phillips, *Empathy and Compassion*, vidi na: <http://www.bettyphillipspsychology.com/id157.html>.

⁷³ Usp. B. A. Fehr, S. Sprecher i L. U. Gordon, *The Science of Compassionate*

ističu nužnost žrtve: *It is very important for us to realize that love, to be true, has to hurt. I must be willing to give whatever it takes.* Prema tome, suosjećajnost mora biti nesebična, a to je upravo srž žrtve i žrtvenog ponašanja. L. Underwood,⁷⁴ autoritet u području konceptualiziranja suosjećajnosti i suosjećajne ljubavi, ističe kako suosjećajnost mora uključivati element odustajanja od sebe za dobro drugoga (što je i srž žrtve), i sačinjena je od sljedećih elemenata: sloboda izbora za druge ili drugoga; vrjednovanje drugih na temeljnoj razini; otvorenost i recipročnost; kognitivno razumijevanje sebe, drugih i situacije; oslušivanje odgovora "srca" ili primjereno emocionalno razumijevanje situacije.

Ponašanje koje obilježava pomaganje, altruizam, suosjećajnost i požrtvornost, nezaobilazno je povezano sa značenjem duhovnosti i religioznosti u svakodnevnom životu. Poimanje žrtve u različitim duhovnostima Zapada i Istoka, a koje se kao asketsko življenje i poimanje duhovnosti posebno očituje kod ranih pustinjaka, ima presudno značenje i preduvjet je istinske duhovnosti. Povijest Crkve i Istoka i Zapada obiluje svecima i blaženicima koje je krasila nedvojbena i predana žrtva, od ranog kršćanstva, sv. Lucije, primjerice, do sv. Maksimilijana Kolbea, sv. Pija iz Pietrelcine i bl. Majke Terezije.

L. R. Saslow i suradnici⁷⁵ pokazuju različit i jedinstven odnos duhovnosti i religioznosti prema suosjećajnosti i altruističnom ponašanju. U psihologiji religioznosti⁷⁶ psiholozi čine razliku između religioznosti (*religiosity*) i duhovnosti (*spirituality*). Duhovnost se u većoj mjeri odnosi na osobnu, nutarnju i emocionalnu dimenziju s transcendentnim i sakralnim, dok religioznost ima svoje različite vanjske izražajne

Love: Theory, Research, and Applications, Malden, MA, Oxford, Wiley-Blackwell, 2009., 26

⁷⁴ Usp. L. G. Underwood, *Interviews with Trappist Monks as a Contribution to Research Methodology in the Investigation of Compassionate Love*, u: *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 35 (2005.), 3, 285–302; B. A. Fehr, S. Sprecher i L. U. Gordon, *The Science of Compassionate Love*, 436.

⁷⁵ Usp. L. R. Saslow i dr., *The Social Significance of Spirituality*, na nav. mj.

⁷⁶ Usp. Š. Š. Čorić, *Psihologija religioznosti*, 2. dopunjeno izdanje, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, Jastrebarsko, Naklada Slap, 2003., 170–172.

oblike kroz religijske prakse, ponašanja i vjerovanja unutar tradicije religijskih zajednica.⁷⁷ Motivacija ka transcendiranju motiva sebičnosti i pokazivanje altruističnog ponašanja prema strancima očituje se kod osoba razvijene suosjećajnosti i tada je suosjećajnost središte i srce duhovnosti i duhovnog iskustva.

Rezultati istraživanja⁷⁸ ukazuju na povezanost duhovnosti s emocionalnim središtem religijskog, a religioznost je povezana s formaliziranim religijskim obredima. Oni koji su pokazivali izraženije rezultate u upitnicima na različitim dimenzijama duhovnosti, ujedno su imali izražen i viši stupanj verbalne i neverbalne suosjećajnosti. Naprotiv, oni koji su imali izraženije rezultate na ljestvici religioznosti, nisu pokazivali povezanost, tj. korelacija je bila vrlo niska, jer nema značajne povezanosti između religioznosti (u kontekstu iskazivanja religioznog ponašanja: posjećivanje religijskih obreda, vjerovanja, religijske prakse) i suosjećajnosti (verbalne i neverbalne). Također je pokazano kako je važan i *osobni osjećaj da smo suosjećali s nekim* ili smo imali izraženu potrebu i tendenciju ka suosjećanju.

Brojne svjetske religije drže suosjećajnost kao jednu od najuzvišenijih duhovnih krjeposti. U suosjećajnosti zajedno se, u teškim trenutcima, kao što je smrt, uzdžemo nad njom s mišlju i ozračjem zajedništva jer *svi patimo i umiremo*.⁷⁹ Suosjećajnost se pokazala ključnim procesom u brizi za umirućeg, a upravo se često u svakodnevnom životu događa da oni koji vode brigu o umirućem ostaju emocionalno odijeljeni od smrti ili to nastoje ostati, kako bi sebe zaštitili. Empatija je i u ovom slučaju jedan dio suosjećajnosti, koja nam omogućuje prepoznavanje i razumijevanje nečije patnje, ali se ipak, kao što je prethodno naglašeno na više mjesta, pa i u govoru o neurobiološkoj pozadini, razlikuje od suosjećajnosti jer je na neki način pasivna. Tu dimenziju ističe i bl. Majka Terezija iz

⁷⁷ Usp. L. R. Saslow i dr., *The social significance of spirituality*, 436.

⁷⁸ Usp. *Isto*.

⁷⁹ Usp. T. B. West, *Encyclopedia of Death and Dying, Empathy And Compassion*, vidi na: <http://www.deathreference.com/Da-Em/Empathy-and-Compassion.html>.

Kolkate,⁸⁰ koja suosjećajnost naziva *ljubav u akciji* te povezuje poslušnost, ljubav i žrtvu u životu vjernika sljedećim riječima: *Obedience is the life of love in action through the spirit of sacrifice, so natural for a religious.* Različiti izvori i pristupi očito pokazuju kako je suosjećajnost aktivni oblik, a empatija pasivni proces ili prethodnica. Upravo ova neposredna iskustva iz prakse Majke Terezije potvrđuju ono što su među ostalim pokazali T. Singer i O. M. Klimecki⁸¹ u svojim istraživanjima neurobiološke pozadine empatije i suosjećajnosti, ističući važnost suosjećajnosti i ljubavi te njihove isprepletenosti i nerazdvoivosti od duhovnosti i religioznosti.

C. C. Beels i M. Newmark⁸² navode kako se žrtva, ljubav i predanost mogu proslaviti na bezbroj načina, a primjer poimanja žrtve kod klauzurnog kontemplativnog reda lijepo je opisan u djelu M. Morana⁸³:

During a visit to his great aunt in her order of contemplative nuns, he asks them,

What's it like here? How can you live this life?

Marion answers most pointedly, "I desire to go all the way for God. Life is only for love, Marty, and sacrifice is the language of love."

"And sacrifice isn't necessarily deprivation or suffering," Sister Grace adds. "It's an offering. It is a way of drawing close to what we respect and love."

U ovom dijalogu ističe se nerazdvojnost ljubavi i žrtve (*žrtva je jezik ljubavi, a život je samo zbog ljubavi*) te je jasno istaknuta razlika između žrtve, patnje i lišavanja. Dakle, čini se važnim razlikovati kvalitete osjećajnog života i emocija koje

⁸⁰ Usp. Isto: M. Teresa, *Where There Is Love, There Is God: a Path to Closer Union with God and Greater Love for Others*, New York, Doubleday, 2010., 177. [Hrvatsko izdanje: Majka Terezija, *Gdje je ljubav, ondje je i Bog*, prir. Brian Kolodiejchuk, Verbum, Split, 2010.]

⁸¹ Usp. O. M. Klimecki i dr., *Differential Pattern of Functional Brain Plasticity After Compassion and Empathy Training*, na nav. mj: B. C. Bernhardt i T. Singer, *The Neural Basis of Empathy*, na nav. mj.

⁸² Usp. C. C. Beels – M. Newmark, *Sacrifice: a Clinical View*, na nav. mj.

⁸³ Usp. M. Moran, *The Tricky Part: One Boy's Fall from Trespass into Grace*, Boston, Mass., Beacon Press, 2005., 208–210.

prate žrtvu od drugih stanja, poput patnje, lišavanja ili pak stanja poput depresije. I druga istraživanja potvrđuju ove nalaze kod bračnih odnosa, npr. E. A. Impett i A. M. Gordon⁸⁴ te P. Noller⁸⁵, koji navode kako žrtvovanje između strana u odnosu (predbračni, bračni) ovisi i o osobnom vjerovanju ili predodžbi *što se podrazumijeva pod pojmom prava, istinska ljubav*.

Kakva je naša predodžba “prave, istinske ljubavi?” u braku, svećeništvu i redovništvu upravo određuje odnos prema nekome te se taj odnos u konačnici očituje u svakodnevnom životu kao rezultat poimanja žrtve i ljubavi za nekoga.

ZAKLJUČAK

Žrtva i spremnost na žrtvu razmatrani su na temelju pokazatelja iz područja biološke, razvojne i socijalne psihologije u odnosu na slične pojmove i procese poput empatije, altruizma, njege i pomoći, iz čega proizlazi kako:

- su žrtva i spremnost na žrtvu jedinstven i kvalitativno drukčiji proces i ne mogu se poistovjetiti s navedenim procesima i ponašanjima;

- je spremnost na žrtvu i način očitovanja žrtve povezan s motivacijom, privrženosti, posvećenošću i suosjećajnošću;

- postoji nedostatak jedne objedinjujuće psihologijske teorije o žrtvi, što nas upravlja na iznesene spoznaje različitih, ali ipak divergentnih područja;

- se žrtva razmatra u odnosima ja – ti, ti – ja, ja – drugi, drugi – ja, tj. među ljudima u svakodnevnom životu i poželjnosti žrtve u slučajevima sukoba potreba i želja partnera, gdje konflikt ciljeva prethodi žrtvi, ali u pravilu ispuštajući transcendentalni odnos;

⁸⁴ Usp. E. A. Impett – A. M. Gordon, *For the Good of Others: Toward a Positive Psychology of Sacrifice*, na nav. mj.

⁸⁵ Usp. P. Noller, *What Is This Thing Called Love? Defining the Love That Supports Marriage and Family*, u: *Personal Relationships*, 3 (1996.), 1, 97–115.

– u vertikalnom razmatranju žrtve psihologija posustaje zbog pojmova koji predstavljaju okosnicu vjere, a to su poimanje ljubavi, grijeha, nadnaravnog i života izvan biološke stvarnosti.

Žrtva je očigledno poput vjere, kako navodi Š. Š. Ćorić, koja nije ni kreacija razuma ni volje ni osjećaja, ali ima kognitivni, voljni i osjećajni sadržaj, iako ti dijelovi ne stvaraju vjeru u čovjeku, nego je ona posebno "jedinstvo svih tih elemenata u centriranom Sebi"⁸⁶. Tako očito i spremnost na žrtvu i žrtveno ponašanje nije samo motivacija, privrženost, posvećenost i suosjećajnost. Žrtva očituje sve navedene procese, ona nije samo jedan od njih i uvijek ostaje nešto neobjašnjivo u prisutnosti dimenzije odnosa s nadnaravnim jer duhovnost i ljubav nadilaze i nadopunjuju žrtvu i poimanje žrtve u međuljudskim odnosima, koja tada dobiva metafizičku razinu.

Perception of sacrifice in contemporary psychology

Summary

In this work we will try to consider the process of sacrificing from the aspect of empirical research and theoretical approaches that cannot be simply placed in general psychology but we need to draw knowledge from biological, developmental and social psychology. From the psychological point of view we point out the importance of distinguishing the active from the passive sacrifice and differentiating similar, but yet different behaviour – empathy, altruistic behaviour, help and nursing or care. Willingness to sacrifice and sacrificial behaviour are correlated with motivation where the importance of distinguishing the motive of accession and avoidance within social relations is emphasized. Those who are willing to sacrifice and who are guided by the motive of accession are

⁸⁶ Š. Š. Ćorić, *Psihologija i religioznost*, u: *Isti*, *Psihologija religioznosti*, str. 21.

happier over the long term and have stable relationships, both the one who sacrifices and the one for whom one sacrifices, unlike the individuals who make sacrifice in order to avoid bad consequences if they don't act in that way. Numerous empirical findings point out three important psychological processes: attachment, commitment and compassion that affect and moderate willingness to sacrifice. But, we certainly should not leave out of sight the neurobehavioral differences in the background of which there is higher or lower prevalence or dominance of inhibiting or activating electroencephalographic pattern of behaviour. However, almost all available studies are primarily focused on the relationships with loved ones (horizontal dimension) in which sacrifice is mainly viewed according to the model of gain and/or welfare and on the examining the impact of the mentioned processes on sacrificial behaviour. Thereby religiosity and spirituality (vertical dimension) of willingness to sacrifice and sacrificial behaviour are disregarded, or insufficiently researched.